

**El segle V: de la
romanitat política
a la cultural a les
Balears**

Josep Amengual i
Batle

Mayurqa
(2003), 29:
155-172

EL SEGLE V: DE LA ROMANITAT POLÍTICA A LA CULTURAL A LES BALEARS

Josep Amengual i Batle

RESUMEN: Considero las continuidades y las rupturas en las Baleares tardo-romanas desde dos ángulos, el religioso y el del dominio político. La implantación del cristianismo, suplantando el judaísmo, supone la uniformidad religiosa de cuño teodosiano. Con sus consecuencias morales, litúrgicas, artísticas, y la nueva simbología, las Baleares quedaron modeladas hasta la conquista musulmana del siglo X. Las ocupaciones vándala y bizantina no modificaron internamente las islas. Su alcance está en que las desgajaron de la Hispania peninsular, lo cual retardó en dos siglos la conquista musulmana.

PALABRAS CLAVE: Severo de Menorca, Consencio, judaísmo, cristianización, vándalos, monacato.

ABSTRACT: I consider the continuities and the ruptures in the Balearic Islands in the later Roman times from two angles: religion and political domain. The implementation of Christianity, that supplanted Judaism, means the religious uniformity of theodosian sign. With their moral, liturgical, artistic consequences and the new symbology, the Balearic Islands remained modeling until the Moslem conquest of the 10th century. The vandal and bizantine conquest didn't modify the internal structure of the Islands. Their relevance is that they separated the Islands from the peninsular Hispania, which delayed the Moslem conquest two centuries.

KEY WORDS: Severus of Minorca, Consentius, Judaism, christianizing, vandals, monasticism.

In ciuitate romanis legibus subdita (12, 8).¹ Amb aquests mots, Sever de Menorca expressava quina era la situació de Magona (Maó) per l'any 418. Per al bisbe menorquí, romanitat i normalitat es confonien. Cap al tard del segon decenni del segle V aquest autor ens transmet la sensació que a les Balears la consciència de l'estabilitat surava, malgrat a la Hispània peninsular els pobles germànics ja feia uns anys que pertorbaven la societat, tant des del punt de vista institucional com militar, segons ho recorden Sever (4, 1) i Consenci (*ep* 11* 1, 4; 18, 4. 14; 2, 4).² Amb tot, des d'horitzons diversos, Sever explica que a Menorca i, creiem, a la Baleàrica qualche ruptura era perceptible en l'àmbit de la religió. El mateix bisbe ho explica.

¹ «En una ciutat sotmesa a les lleis romanes.» Aquesta és l'expressió de la consciència de viure en plena romanitat, a Menorca, a la primeria del segle V, que expressa el bisbe Sever, a la seva *Circular*, redactada l'any 418. Podeu llegir-ne l'edició crítica i la traducció al català a AMENGUAL I BATLE, J. *Orígens del cristianisme a les Balears i el seu desenvolupament fins a l'època musulmana*, II, Mallorca 1992, pàgs. 12-65 (endavant *Orígens del cristianisme*). Citaré sovint aquesta obra, perquè hi vaig oferir una anàlisi dels textos molt més detinguda, que la que és adient en aquest treball. És evident que ara ofereix qualche nou horitzó, i qualche correcció a escrits anteriors. Amb aquest recurs puc estalviar al lector una quantitat feixuga de citacions.

² *Orígens del cristianisme*, I, 1991, pàgs. 202-204.

Com es pot escatir d'aquests mots d'introducció, plantejaré la qüestió sobre les ruptures i les continuïtats a les Balears tardoantigues des de les fonts literàries d'origen cristià, especialment, preses dels dos autors esmentats. Les referències de contingut arqueològic són sempre de segona mà.

1. ERA REALISTA LA MENTALITAT TEODOSIANA DE SEVER?

Podem escriure la història imposant la nostra perspectiva. Aleshores domtarem les estructures, les situacions i els esdeveniments dels inicis del segle V en virtut del que va passar posteriorment. Si elaboràssim la història amb aquests criteris, diríem que Sever era un desinformat, perquè poc anys després a Menorca dominarien els vàndals i no els romans. Llevàriem així tota possibilitat a la sorpresa. El microcosmos illenc s'havia enganxat a la carrossa del projecte teodosià. Els bàrbars eren pobles continentals i poc podien pertorbar les províncies marítimes de l'Imperi.

Amb tot, és des del nostre avui que ens hem de mirar en el passat, altrament sols acaramularíem peces antiquades. Faré un assaig en aquest sentit.

Sever és un exponent de la mentalitat teodosiana, del que podríem anomenar «catolicisme d'Estat».³ Aquesta concepció s'empara en tot allò que és poder i ambició per consolidar un estil de societat esdevinguda jurídicament cristiana, malgrat una gran majoria de la població de l'Imperi sigui encara pagana o jueva. Ell no percep que el món romà estigui ferit. Al revés, per ell és un món victoriós i disposat a vèncer. El tarannà que detectam ens permet de decantar-nos de tota temptació de determinisme. Les ruptures s'imposaren als pocs anys, i els romanobalears no estaven preparats per assumir-les. Davant aquestes realitats ignoram com les noves situacions foren rebudes.

Ens detindrem a reflexionar sobre tres ruptures, ben observables a les Balears. Malgrat la primera sigui de caràcter religiós, a l'etapa històrica en la qual es va realitzar. Les altres dues són d'ordre politicomilitar, amb conseqüències que passaren als segles medievals.

2. DEL JUDAISME AL CRISTIANISME IMPERANT

2.1. Una convivència pacífica de les comunitats jueva i cristiana

No fa gaire anys que se'm va brindar l'avinentesa de poder posar èmfasi en un fenomen menorquí, com fou el de la llarga convivència, no solament pacífica ans també marcada per la col·laboració, entre la comunitat jueva de Magona i les cristianes, tant la de Magona com la més esponerosa de Iamona (Ciutadella de Menorca), ambdues més novelles.⁴

En aquestes condicions de bon veïnatge els dos grups religiosos varen transcórrer una etapa llarguíssima, que no podem mesurar amb exactitud. Ens sembla que s'havien rellevat diverses generacions en aquest pla.

³ Vid. PIETRI, C., dins *Histoire du Christianisme, 2: Naissamcé d'une chrétienté (250-430)*, sous la dir. de MAYEUR, J. M. PIETRI, C. et L. VAUCHEZ, A.; VENARD, M., Desclée 1995, pàg. 399.

⁴ AMENGUAL I BATLE, J. «La singularitat de la convivència dels jueus i cristians a Magona, durant la Romanitat Tardana», *Homenatge a Guillem Rosselló Bordoy*, I, Palma de Mallorca 2002, pàgs. 121-143.

Possiblement, atesos els vents que bufaven en l'època teodosiana, els jueus no haguessin pogut retenir els càrrecs municipals, sense el consens dels cristians. Tot i que a Magona aquests eren una minoria, sabien que l'Imperi era a llur costat i no al dels jueus. El cas excepcional de Menorca revela com en una illa poc rellevant era possible que perduràs l'endemisme de la successió dels magnats jueus en l'encapçalament de la nòmina dels prepòsits de la cúria municipal de Magona.

Les relacions entre jueus i cristians havien generat una manera comuna d'interpretar les Escripures. També arribaren a elaborar peces litúrgiques conjuntes, com el cant dels salms, que caracteritzaven el món religiós de Magona.

Allò que es manifestava en les relacions institucionals i litúrgiques tenia el seu paral·lel en l'esfera de la propietat rural. Així ens ho mostra el jove Galileus, parent de Theodorus, *patronus ciuitatis*. Arribà a témer per la seva sort, car proclamava que l'odi que es podria encendre en els seus copropietaris, *consortes*, cristians podria arribar a l'extrem de llevar-li la vida.⁵

Tot i que hi hagué una commoció religiosa inaudita, a Menorca les estructures institucionals, socials i econòmiques no barataren de mans. El canvi religiós dels *potentiores* va estalviar una ruptura en la successió quasi hereditària dels que detenien el poder municipal, que eren els jueus. Aquests, amb la conversió al cristianisme, mantingueren llur estatus econòmic i, per tant, polític. Més encara, és possible que de les famílies convertides, atesa llur condició social alta, en sortissin dirigits de la comunitat cristiana. Un cas en podria ser el de l'únic bisbe conegut de Mallorca a l'Antiguitat, Elies (a. 484), per no parlar del seu contemporani Macari de Menorca, nom que sovintejava entre els jueus.⁶

2.2. Ruptures des del fet religiós

Amb la campanya conversionista empresa per Sever, aquesta situació va canviar. La comunitat jueva de Magona sencera va passar al cristianisme. S'acabava un tal volta secular dualisme religiós, que no sembla que hagués passat per tensions cridaneres, com succeïa en altres indrets de l'Imperi. L'uniformisme religiós teodosià s'implantava sense violències sagnants, però sí amb aclaparadores pressions psicològiques i institucionals. No oblidem que el magnat Theodorus va ser incitat a la conversió pel seu coreligionari Ruben, que l'havia precedit. Aquest li mostrava que, si passava al cristianisme, conservaria la fortuna i el poder.⁷

Som a l'època en la qual el pluralisme religiós, possible en la Tardana Romanitat, s'esvaeix. Entram així a les portes de l'Edat Mitjana, que es caracteritzarà pel predomini del cristianisme, i per la seva interpretació catòlica.

A les Balears es va perdre per sempre la producció literària i musical jueves, de les quals just ens consta l'existència, així com ja no fou possible la plasmació d'aquesta religió

⁵ Sev. Minor. 19, 3: «Galilaeus [...], cum ingenti inuidia proclamare hoc coepit: 4 “Contestor”, inquit, “uos omnes me iudaeum esse non posse. In possessione siquidem mea christianos consortes habeo, quorum odiis, si in iudaismo perseuerare uolero, forsitan perimendus sum”.» Per mantenir més la coherència amb la lectura dels còdexs PW, he introduït una petita correcció, substituïnt la lectura de l'edició publicada, que diu *in ea* per l'altra, *mea*. En ambdós casos se refereix a *possessione*. Un acostament al règim de propietat que caracteritza els *consortes*, *vid. Orígens del cristianisme*, I, pàg. 140.

⁶ *Ibidem*, pàgs. 30-32, cfr. pàg. 33.

⁷ Sev. Minor. 19, 14-16: 14: [Theodorus] «Aiebat, enim: “Quid times, domine Theodore? si uis certe et securus et honoratus et diues esse, in Christum crede sicut et ego credidi. 15 Modo tu stas et ego cum episcopis sedeo; si credideris tu sedebis et ego ante te stabo”. 16 Hos sermones Theodorus alta mente suscipiens ad nos ait: “Faciam quod uultis, tenete”, inquit, “promissionem hanc”.»

en l'arquitectura ni les seves expressions en l'art del mosaic, en la pintura, etc. L'assolament de la sinagoga de Magona va tragar la destrucció de la comunitat jueva, amb tota la seva producció cultural.

2.3. La desaparició del paganisme

Qualsevol que llegeixi Consenci, que va escriure les seves cartes a sant Agustí entre els anys 414-420, rebrà una sensació que els pagans, a Menorca, eren inexistents. Tampoc Sever no en parla, i és més comprensible. La novetat, en tot cas, consisteix en el fet que la religió romana, que havia suplantat l'antiga dels pobles del talaiòtic, ha estat marginada, ja a la primeria del segle V. No gosaria afirmar que hagués desaparegut. És massa curt el període que va des de la tolerància constantiniana —un segle abans— als nostres autors, per pensar que tota la població havia mudat de religió.

2.4. Quin model de cristianització es va imposar?

Hem de partir del fet vàlid almenys per a Menorca que els *potentiores* ja no eren pagans, amb totes les derivacions que aquesta condició té per a l'estructura municipal, per a la recaptació d'imposts, cada cop més feixuga per als petits propietaris i per a la generalitat de la població. El model de la societat teodosiana de religió única, a Menorca, pel que sembla, ja en temps dels hereus de Teodosi I, s'havia aconseguit. Per la qual cosa en aquesta illa tenim un model de cristianització que progressivament s'anava implantat arreu de l'Imperi, però la cristianització total difícilment es va aconseguir a la Hispània abans de la invasió musulmana. No cal entrar en aquest complex problema, que demana molta d'anàlisi, i que va produint una literatura crítica i d'alta qualitat.⁸ Som als temps en els quals l'Imperi es decanta cap al cristianisme, i els cercles poderosos forcen la situació a favor d'aquesta religió. Fins a quin punt la tasca dels ministres cristians dels segles V-VI es va dedicar a cristianitzar els batejats, com succeïa, per exemple amb sant Cesari d'Arle († 542), ens defuig. Tampoc no coneixem quin tipus de cristianisme es proposaven fomentar els cristians de les Balears per aquelles saons. És cert que a les Balears no sembla haver-se donat el cas de la conversió a partir de la coerció de les armes.⁹

2.5. A la nova religió, una nova mentalitat i a ambdues, una nova simbologia

Tota societat té els seus símbols i els seus referents, que la identifiquen. Fins i tot en els nostres dies hi ha una mena de mitologia patriòtica intocable. Els països que han patit règims totalitaris han conegut com els símbols anteriors varen ser anorreats. Podem parlar dels himnes, senyeres, nom de carrers, d'aeroports, etc. I això s'ha realitzat, de vegades, en situacions de fam extrema. Els símbols són una expressió d'una identitat, i tenen la força de la passió cordial, superior a la del discurs racional. Doncs bé, una altra vegada entram dins una cova que ens deixa a les fosques. No sabem gairebé res del que succeï a les Balears, tret de la suplantació de la sinagoga intramurs de Magona per una nova basílica cristiana.¹⁰ No ens consta que succeís quelcom de semblant amb els temples pagans, però és ben possible.

⁸ Un model d'aquests estudis el tenim a McMULLEN, R. *Christianizing the Roman-Empire (A. D. 100-400)*, New Haven-London 1984 i a MARKUS, R. *The End of Ancient Christianity*, Cambridge 1990, per més que l'angle de la visió no sigui totalment coincident.

⁹ MacMULLEN, R., *Ibidem*, pàgs. 88-91.

¹⁰ Sev. Minor. 30, 2: «Primum, enim, ipsa synagogae fundamenta uertere deinde ad nouam basilicam construendam non solum impendia conferunt, sed etiam humeris saxa comportant.» Cfr. 16, 2.

La força amb què es va imposar el cristianisme ens podria menar a pensar que també foren destruïts els símbols i les representacions paganes. Peter Brown ha remarcat que en general va succeir el contrari. Anota que va sorgir una cultura que podien compartir els cristians i els no cristians.¹¹ De fet, a les Balears han sobreviscut més estàtues romanopaganes que no cristianes. Els museus ho mostren clarament. Possiblement els cristians dels segles antics no disposaren de recursos econòmics suficients per llegar-nos representacions escultòriques comparables a les dels segles anteriors; però també sembla clar que no varen fer passar per una mena de *damnatio memoriae* l'herència del passat. Aquest fet és ben compatible amb l'aparició del crismó a tot arreu, des de les làpides funeràries a les llumetes domèstiques o litúrgiques, o des de les joies a medallons monumentals, etc.

Restant en l'univers dels símbols i de les expressions de les creences, observam un canvi notable en el ritme de la societat i en el món funerari.

El calendari cristià s'imposa, amb les seves grans solemnitats: Pasqua, precedida de la Quaresma, socialment incident en la preparació per al baptisme. Sever ho celebra per endavant, amb la munió de jueus que es preparen per al baptisme.¹² La setmana de set dies culmina en el diumenge. Amb tot, Sever, no parla clarament d'aquesta jornada. La legislació imperial la va afavorir, alliberant de molts treballs la població ciutadana, els funcionaris, etc.

Mitjançant Vicenç d'Eivissa (ca. 603) coneixem la primera mostra d'un gènere literari, com són les Cartes del Cel, a través de les quals veig una reacció judaïtzant i rural, per tal d'estendre els beneficis dominicals, és a dir, el repòs del treball, a la pagesia.¹³ És una primícia que hom negligeix, però que ha tingut una transcendència social universal i religiosa dins el cristianisme. El repòs amb ritme setmanal és una conquesta de la Tardana Romanitat.

No precisament unit al diumenge trobam a Sever, també possiblement sigui el primer cas en el vocabulari llatí, el terme *missa*, emprat d'una manera autònoma.¹⁴ Torna a ser una innovació que ha passat a innombrables llengües.

La societat tardoromana va veure sorgir uns estils de vida sorprenents, no ja per assolir una perfecció asceticofilosòfica, que ja s'havia donat abans, sinó que grups de persones s'unien en l'ideal monàstic, que principalment pretenia seguir Jesús. Massa vegades les pràctiques ascètiques amaguen aquesta pretensió radical, que es troba molt ben expressada a la *Vida d'Antoni*, escrita per sant Atanasi d'Alexandria.¹⁵ Aquest llibret va ser un èxit literari, de manera que va ser traduït al llatí i llegit onsevulla. El text bàsic per al monjo era el de l'evangeli de Mateu, 19, 21: «Jesús li respongué: Si vols ser perfecte, vés, ven tot el que tens i dóna-ho als pobres, i tindràs un tresor al cel. Després vine i segueix-me.» A Menorca, els monjos varen ser protagonistes del moviment conversionista engegat per Sever. A finals del segle VI, trobam la comunitat de Cabrera, de la qual parlarem. Per Menorca passava el monjo de Tarragona, Fronto, emissari de Consenci.

¹¹ BROWN, P. *Il sacro e l'autorità. La cristianizzazione del mondo romano antico* (trad. M. C. Costamagna), Roma 1996, pàg. 13 (Orig. *Authority and the Sacred*, Cambridge 1995).

¹² Sev. Minor. 29, 1: «Sane per hos octo quibus haec omnia gesta sunt dies, ante initium quadragesimae, quasi paschae a nobis est celebrata festiuitas. 2 Quingentas siquidem et quadraginta animas ad ecclesiam constat adiectas.»

¹³ *Orígens del cristianisme*, I, pàgs. 406-412.

¹⁴ *Ibidem*, pàgs. 157-158.

¹⁵ Perquè és ben assequible, cit l'edició en català, Sant Atanasi, *Vida de Sant Antoni*, Trad. D. CODINA i M. ESTRADÉ. Introd. i notes M. ESTRADÉ (El gra de blat, 77) núm. 2, 47.

L'alta societat menorquina coneixia també l'estat de les verges. La repetidament citada Circular de Sever ens parla de la verge noble Theodora. Possiblement no ens trobam amb un cas singular. Sabem de les grans matrones romanes que formaven cercles ascètics, amb un apassionament per conèixer l'Escriptura. Theodora va ser protagonista, amb Sever, de somnis que anunciaven la conversió dels jueus.¹⁶

El fet és que monjos i verges introduïren uns estils de vida que s'inspiraven en valors contrastants amb els de tota societat. Per això, les Balears experimentaven la força d'una certa contracultura, que complicà la vida d'una societat i va provocar reaccions cíniques de Rutili Namacià contra els monjos de Caprària, del Tirrè, i de l'emperador Teodosi, per les pertorbacions de l'ordre públic que causaven.¹⁷

Si de la vida passam a l'ambient dels morts, menys allunyat de la població que en els nostres dies, observarem com van desaparèixer les làpides amb inscripcions dedicades als déus, als genis, i compareixen les que expressen una fe en la resurrecció. És un reflex de la revolucionària sensació davant la vida que caracteritzava la nova fe. Per als cristians la mort no passa de ser un trànsit únic i definitiu, però dins la mateixa vida. Per això, les inscripcions revelen que el cos del difunt queda dipositat per a la resurrecció. Aquesta estimació pel cos no va ser engolida pels corrents d'ascetisme a vegades anticristià. Avançant un segle, ens topam amb les laudes de mosaic, una de les quals és la de Valeria,¹⁸ a Son Peretó. En un món en el qual la mort era omnipresent, i en plena joventut, el missatge dels símbols i de les inscripcions cristianes representen un canvi d'escenari i de mentalitat dels més impactants que s'hagin donat.

Restant en el camp de la religió, hem de dir que també a les Balears va arribar el priscil·lianisme, fet que frustrava el gran anhel d'unitat de l'Imperi. Constantí i els seus successors havien posat l'esperança en el cristianisme per garantir una pervivència de l'Estat, adoptant el cristianisme com a eix unificador. Les heretgies trinitàries havien amenaçat aquesta unitat a l'Orient, el donatisme ho feia a Àfrica i el priscil·lianisme a la Hispània.

Un cop més deixaré al marge la discussió sobre el grau d'ortodòxia d'aquests seguidors del que fou bisbe d'Àvila, Priscil·lià. Tot el que sabem, dels priscil·lians de la Tarraconense, és que eren rics i poderosos, com també ens consta que eren implicats amb la família del *comes Hispaniarum*, Asterius. Sembla, a més, que eren persones cultes, que consumien literatura màgica. D'altres problemes doctrinals, pel que fa als priscil·lians de la Tarraconense i de la Baleàrica, no en sabem res pus.¹⁹ El que tenia més transcendència, per aquella societat, era la contribució d'aquest corrent religiós al procés de fragmentació de l'Imperi. És un fet que trenca unes expectatives de la dinastia teodosiana.

Les coses així estant, ens mostren unes illes que són trasbalsades per les disputes doctrinals entre els cristians, la qual cosa apunta a unes escenes que sortien dels temples per convertir-se en afers de plaça.

¹⁶ *Orígens del cristianisme*, I, pàg. 130-131, 277.

¹⁷ *Ibidem*, pàgs. 386.

¹⁸ La inscripció diu exactament «Baleria». Cal no enganyar-se, com si es tractàs d'una «Balearia». La confusió entre la «B» i la «V» és antiga en el món hispànic. A la cripta vaticana n'hi ha qualque mostra. Que a Mallorca, abans de l'allau immigratòria recent, no fos generalitzada aquesta confusió té una explicació que desconec.

¹⁹ He retornat sobre la qüestió, amb bibliografia molt extensa, a «Consentius/Severus de Menorca. Vint-i-cinc anys d'estudis. 1975-2000», *Arxiu de Textos Catalans Antics* 20, 2001, pàgs. 589-700.

En aquest sentit, hem de reconèixer que tot i l'eliminació del judaisme i de la notable desaparició del paganisme, la unitat religiosa promoguda pels teodosians era lluny d'estalviar els conflictes religiosos a la societat illenca de la Tardana Romanitat.

2.6. La dona, protagonista en els canvis religiosos

Sever i Consenci encara ens permeten comprovar el fenomen, força comú al segle V hispànic, com és la penetració dels alts estaments de la societat en l'Església, entrada que anava seguida de l'ocupació dels càrrecs més elevats, com el de bisbe. A les Balears hi devia haver un paral·lelisme amb el que sabem dels priscil·lians i dels catòlics ortodoxos de la Tarraconense. Així, ultra Consenci, hi ha qualche altre nom conegut, com el de l'honorable Iulius.²⁰ Afegim-hi, sens dubte, el mateix Sever. Res no ens diu de la seva pàtria ni de la seva família; però un bisbe novell com ell, per assolir els seus objectius, havia d'estar molt ben relacionat, per tal de no veure's humiliat pel fracàs. Per això, considerem que era membre d'una de les famílies notables de Menorca, o amb interessos a l'Illa. Adduesc aquests personatges, perquè així tindrem un context més ample per veure com a les grans famílies protagonistes d'afers importants, en la vida religiosa de les comunitats, sigui a la Tarraconense o a la Baleàrica, vora els barons hi trobam les dones, tant o més influents, quan es tracta del canvi en religió.

Aquest protagonisme dels *potentiores* es va veure augmentat amb la gran maniobra conversionista de Sever. Efectivament, podem dir que els estaments que controlaven la vida política i social de Menorca, inclosa la família del *comes* Litorius,²¹ passaren a l'Església. Així, els noms dels rellevants jueus, antics i actuals *defensores ciuitatis* de Magona, com fou Caecilianus, els *patroni*, com Theodorus i altres *potentiores*, que fins en aquella data havien estat jueus, ara s'integren a la comunitat presidida per Sever. Que la commoció degué arribar a Mallorca, ens ho mostra el fet que l'esposa del magnat jueu Theodorus, és a dir la seva *matrona*, com la qualifica Sever, que residia a Mallorca, també va passar al cristianisme. Cal suposar que aquest canvi religiós va tenir les conseqüències pròpies de l'esdeveniment, és a dir, que va tragar la conversió de tota la servitud. Una altra dama és la muller del magnat Meletius, testimoni de prodigis en el cel.²² Ella s'havia allunyat a una propietat rural, amb altres dues dones de l'aristocràcia jueva i maonesa. Aquesta dona nomia Artemissia. Tingué un fort protagonisme,²³ i el seu nom podria tenir un valor simbòlic, des del moment que l'herba que té aquest nom és amarga, i era emprada des de l'avior per a l'elaboració de licors. La seva resistència fou enorme, solament superada per la muller del culte Innocentius, la qual amb unes companyes es féu a la mar.²⁴

²⁰ Sev. Minor. 20, 5: «Vir etiam honoratus, nomine Iulius, cum alio quodam de ciuitate ecclesiam petens, cum per ipsos praeterire cepisset, repente unus ex monachis, uiso miraculi signo, conturbatus confusum emisit clamorem, conuersisque ad se, protenta manu, quia uerbo explicare non poterat, quod uideret ostendit.»

²¹ La prosopografia de les 34 persones que permet bastir el conjunt d'escrits de Sever i Consenci, la trobareu a *Orígens del cristianisme*, I, pàgs. 259-281. Noms dels personatges de la Tarraconense al *Diccionari d'Història Ecclesiàstica de Catalunya*, I-III, Barcelona 1998-2001. Trobareu referències també a la *Gran Enciclopèdia de Mallorca*, 1-23, Mallorca 1989-2002, i a la *Gran Enciclopèdia Catalana*, en les diverses edicions i en els suplementes.

²² Sev. Minor. 20, 11-12: «Mulieres, autem, quaedam, tunc iudaeae, inter quas matrona Meletii, illius cuius supra mentio habita est, de coenaculo prospicientes, ita sibi id ipsum uisum esse confirmabant quasi supra basilicam decidisset; 12 uerum hoc utrum angelus an ipse sanctus Stephanus quod uisum est fuerit, incertum etiam nunc est.»

²³ *Orígens del cristianisme*, I, pàgs. 126-127, 131-132.

²⁴ Sev. Minor. 26, 1: «Duae adhuc supererant feminae quae in odorem unguentorum Christi currere

Completant la descripció dels esdeveniments, afegim que no deixa de cridar l'atenció en els nostres autors el fet que atorguin una gran importància a les dones notables en els afers religiosos. És cert que, a Menorca, entre les dones esmentades solament la noble verge Theodora era catòlica des del principi.²⁵ Més encara, l'Església queda repetidament personificada en una matrona nobilíssima, la qual rebé en el seu si maternal Theodorus i tota la comunitat jueva.²⁶

Més endavant, Sever completa el sentit del simbolisme establert entre l'Església, matrona-mare fecunda, i el de la Sinagoga, considerada com una matrona vídua estèril.²⁷

El sentit profund del femení queda detingudament i intencionadament descrit en els passatges del bisbe Sever i amb un vigor que l'allunya de transmetre una imatge de la dona arraconada a una esfera secundària. Fins i tot és capaç d'atribuir a la muller de Theodorus la iniciativa d'incoar el procés del divorci, si el seu marit es converteix. No era una excepció prendre una semblant decisió, però el normal era que el marit acomiadàs la muller. I les altres matrones mostraren una capacitat de resistència més enllà de la que havien oposat els marits. Fins i tot tingueren la gosadia de fer-se a la mar.

Entre els priscil·lians, la notable mare del poderós prevere Severus tenia una cultura i un poder d'un grau que permeté que aquest fill seu li atribuís la propietat dels còdexs màgics, origen de tots els deficiis de l'afer jutjat a Tarragona, en una reunió episcopal, presidida pel metropolità Titianus. Una altra fèmnia, anomenada Seuera, parenta del prevere Seuerus i del *comes* Asterius, amb ells era igualment protagonista dels afers religiosos. En efecte, aquesta senyora va ser instrumentalitzada per l'emissari de Consenci, el monjo Fronto, el qual, amb els estratagemes ordits amb el seu patrocinator, va aconseguir desentranyellar l'embullada troca dels còdexs màgics que posseïa el prevere Severus, i que, de les seves mans, passaren a les dels vàndals i d'aquests al bisbe de Lleida, Sagittius.

En definitiva, no és anecdòtica la coincidència en el fet que en els tres àmbits religiosos, el jueu, el priscil·lià i el catòlic, les grans matrones representassin un paper decisiu en el canvi religiós en aquest moment crucial de la Romanitat Tardana.

recusabant: Innocentii illius, cuius supra fecimus mentionem, matrona cum sorore sua uenerabili, sicut fama testis est uidua, 2 quae tamen illico, ut Innocentium sororis coniugem conuersum esse conspexit, nauim conscendit, non solum permittentibus uerum etiam suadentibus nobis, quia ad fidem Christi nec uerbis nec miraculis flecteretur.»

²⁵ Sev. Minor. 10. 1: «Apud nos deuota quaedam ac religiosissima, nomine Theodora, quae et uirginitate corporis et religione propositi et nominis etiam interpretatione typum portare ecclesiae meretur.»

²⁶ Sev. Minor. 10. 1: «Apud nos deuota quaedam ac religiosissima, nomine Theodora, quae et uirginitate corporis et religione propositi et nominis etiam interpretatione typum portare ecclesiae meretur, 2 uidit in uisione noctis uiduam quamdam nobilissimam ad me, qui non pro merito sed pro diuini muneris largitate sacerdotio fungor, insertas litteris preces misisse, quibus mihi cunctos agros suos ad seminandum suppliciter offerret. 3 Simili etiam somnio, me quoque ultimum omnium peccatorum, ut me ad seminandum praecingerem Christus commonere dignatus est; 4 uidua enim quaedam altera nobilissima, quam synagogae speciem habuisse non dubium est, me ut agros suos incultos susciperem eosque, quoniam tempus sementis urgeret, diligenter excolerem deprecabatur. 5 Quae est autem altera nobilissima uidua nisi illa quae, Christum impie perimendo, semetipsam crudelissime uiduauit? 6 Hoc somnium utriusque unum est; ante triginta ferme quam implemur dies et uidisse nos et licet absolutionem eius ignoraremus, tamen fratribus indicasse manifestum est.»

²⁷ Sev. Minor. 11.5: «Maior illico mihi terror adiectus est et nisi in cuiusdam iudaei, nomine Ruben, ingressus fuisset domum et inde ad matrem propinquam cursu praecipiti conuolassem, nequaquam uim mortiferi terroris euasissem. 6 Illa, inquam, me exanimem sinu suo confouens et a discrimine pariter et a metu eripuit. 7 Hoc eius somnium ualde clarum est et interpretatione non indiget. 8 Quis enim leo, nisi ille de "tribu Iuda", "radix Dauid"?». Quae propinqua, nisi illa de qua scriptum est: "una est propinqua mea?"».

2.7. L'escola i la literatura

Hi ha un fet que no podem negligir. Sovint s'ha conrat més la història de les guerres que la de la cultura. Per a l'antiguitat baleàrica disposam de poques informacions d'una i altra manifestació de la humanitat. Coneixem el nom del *comes* Litorius, però ignoram quines foren les seves proeses.

Quant a la cultura, hem assenyalat ja els elements litúrgics i musicals, en parlar de les relacions entre jueus i cristians a Menorca. Hem d'afegir que per aquesta illa corrien exemplars de les Escriptures, que eren en mans dels jueus i dels cristians. És ben cert que, com llegim en els autors antics, eren moltes les persones que no sabien de lletra. Però les pràctiques litúrgiques jueves, calcades pels cristians en la part de la litúrgia de la Paraula, a la celebració eucarística, així com a les catequisis baptismals, es fonamentaven en una exegesi acurada dels textos. Josep Sastre Portella ens ha donat una mostra de la manera com el bisbe Sever era ben informat dels corrents d'interpretació bíblica, sobretot d'inspiració africana.²⁸

D'altra banda, Consenci es preocupava de les qüestions controvertides, i va rebre una invitació de sant Agustí per tal que anàs a corregir a Hipona els còdexs bíblics dels quals disposava, que devien ser bastant corruptes.²⁹

Submergit en els afers teològics, Consenci demostra una curiositat tan forta com apassionat era el seu integrisme. Ara bé, el que ens importa és que fa gala d'una cultura clàssica extraordinària i d'una capacitat dialèctica aguda que va meravellar el bisbe d'Hipona.

Fruit d'aquest apassionament per l'ortodòxia integrista, Consenci cercava per tot arreu llibres de controvèrsia teològica, que constituïren una nodrida biblioteca. Sabem que li arribaven amb rapidesa els documents papals, coneixia les decisions dels concilis, possiblement hem d'incloure el de Toledo de l'any 401, etc. Vora aquesta temàtica religiosa, hem de recollir les citacions que fa de Ciceró, Virgili, Horaci, Ovidi i, més encara, sabé bastir la seva *ep* 12*, adreçada a sant Agustí, tot basant-se en un passatge de Terenci, cas únic, segons H. Martí.³⁰

És evident que, vora una biblioteca, o abans d'aquesta, hi ha una escola. El cas de Consenci ens fa pensar que l'escola romana fos a la Tarraconense, lloc més probable de la seva pàtria, que era una escola de qualitat, per a la minoria que hi tenia accés. Podem dir el mateix de les Balears? Si el bisbe Sever era nadiu de Menorca, hauríem de confessar que, malgrat que el seu estil sigui més abarrocat, les mostres de la seva cultura clàssica i eclesiàstica són notables. Per això, haurem de reconèixer que la Tardana Romanitat conservava un patrimoni cultural important, i l'havia escampat per tot arreu. És cert que el preu de l'anorreament de les cultures anteriors és incommensurable. Però, per aquelles saons, no era problema mirar el passat, que devia ser prou desconegut. A nosaltres ens ve la pregunta sobre la sort d'aquest patrimoni. Aquell brillant present cultural va poder resistir la quasi immediata invasió vàndala? Diríem que sí. Aquelles biblioteques, la de Consenci, la del bisbe Sever, la cultura hel·lenística del jueu Innocentius, i la bíblica d'ell mateix i dels notables jueus, com Theodorus, fins a quina època pogué reproduir-se? Un

²⁸ *La Carta de Sever de Menorca. Anàlisi de les principals citacions bíbliques*, Maó 2000.

²⁹ *Orígens del cristianisme*, I, pàgs. 184-186.

³⁰ MARTÍ, H. «Citations de Térence. Problemes et signification des exemples de la Lettre 12* de Consentius à Augustin», *Les Lettres de Saint Augustin découvertes par Johannes Divjak. Communications présentées au colloque des 20 et 21 Septembre 1982*, París 1983, pàg. 248. *Vid.*, també, *Orígens del cristianisme*, I, pàgs. 226-228.

altre cop la resposta queda dins el vent. Més que a un trencament, pens que hem d'atribuir l'explicació de la sort d'aquella cultura a un esllanguiment, no sabem si constantment progressiu, o si hi hagué èpoques en les quals va rebrotar per tornar vers la decadència.

Aquest esllanguiment és el que ens podria explicar com, a finals del segle IX, el bisbe Servusdei de Girona va demanar que els papes confirmassin els seus drets sobre Mallorca i Menorca. Hi al·ludiré de rampellada més endavant. Aquest fet, crec, solament s'explica si a les Balears ja no hi havia capacitat per formar un presbiteri suficient, de manera que en sortís el bisbe propi, com era la pràctica canònica secular. El mateix Carlemany havia de reular davant la protesta de les esglésies a les quals imposava un bisbe forà. Si a les Balears hi hagués hagut bisbes, com a l'antiguitat, no s'entendria com el d'una seu no metropolitana volgués exercir drets de propietat i de jurisdicció. Una altra vegada hem travessat la barrera que ens endinsa en l'Edat Mitjana.

3. DEL PODER ROMÀ AL VÀNDAL

3.1. El trencament del poder romà

Segons els escrits que coneixem, Consenci i Sever, assabentats ambdós de les incursions germàniques a la Tarraconense, no besllumaven la fi de la *lex romana* a les Balears. Va transcórrer solament un quart de segle després de les seves produccions literàries, i el vàndal Genserik, des de Cartago, va arrabassar les Illes del jaç polític romà. Devia ser per la primavera de l'any 455.³¹

Ara bé, si consideram que l'Església catòlica es va constituir en dipositària del patrimoni de la societat romana i que en moments de crisi, en les pregàries litúrgiques, la comunitat pregava per la pau i la tranquil·litat i, fins i tot al segle VI, hom suplicava que Déu allunyàs els enemics del «nom romà», que eren els pobles germànics, hem de suposar que, a les Balears, l'alta clerecia devia lamentar les noves situacions i el fet de sentir-se dominada per poders bàrbars. Però de les aliances i lluites contra els vàndals no en sabem res.

Fruit de la conquesta, les ruptures que podem comprovar són la de caire polític i la religiosa. Roma deixava de ser el centre de poder al qual es giraven les Balears, que començaren a ser regides des de Cartago. D'allà el rei vàndal escampava una política religiosa hostil al catolicisme. Tal vegada per això hi hagué més motius per pregar per la continuïtat del «nom romà».

És possible que la pressió política fos més feble que la que exercia l'emperador, car els invasors no disposaven de suficients efectius per implantar una maquinària administrativa com la romana. Més feble degué ser la fiscalitat. A la Tardana Romanitat havia esdevingut gairebé insuportable per als petits propietaris i per als mercaders. També hem de comptar que els *potentiores* i els funcionaris romans més poderosos degueren emigrar. La conquesta vàndala degué atenuar una mica la pressió fiscal, car la minsa representació del nou poder a les Balears difícilment pogué aconseguir una implantació eficaç.

Per altra banda, hem de comptar una immigració de catòlics, provinents de l'Àfrica. Sense ells ens seria difícil explicar la construcció de les basíliques illenques, sobretot a Menorca i a Mallorca. Tot i el mite del vandalisme,³² mentre no hi hagi proves més clares en contra de part dels arqueòlegs, hem de pensar que les construccions dels temples que

³¹ Vid., *Orígens del cristianisme*, I, pàgs. 292-294.

³² *Ibidem*, pàg. 298.

coneixem corresponen estilísticament, en bona part, al període vàndal.³³ I aquesta immigració completa l'explicació de la manera com els models basilicals africans s'implanten amb tanta profusió a les Balears. Som davant una consolidació del catolicisme, tan vigorós ja des de la primeria del segle V.

Ara bé, quan parlem de ruptura política, hem de reconèixer-li un abast molt més llarg que el que ens faria pensar en les conseqüències immediates que suposa un canvi de senyor. En aquest cas no es tractava d'un reemplaçament de dinastia, per fortes que en siguin les seqüeles. En aquelles circumstàncies es va tractar d'una ruptura dins l'espai romà, que va reorientar el futur de les Balears i les va mantenir fora del món hispànic, fins al segle X. Aquest mig mil·lenni no és de cap manera un temps perdut i sense història. És gairebé un 25% del temps històricament documentat, fins ara, a les Balears. Poc documentat, solament si el comparem amb l'època tardomedieval i amb les següents. L'abundor dels textos medievals, que a certs historiadors del món antic ens aclapara, pot generar un miratge malaltís fins al punt que no ens acostem a la història escrita si no l'hem bastida amb el suport de gavelles de pergamins.

Pens que el poble de les Balears d'aquests quatre segles i mig era tan digne com el de les èpoques documentalment més lluminoses. El poble dels mosaics basilicals havia assolit una cultura notable, era densament cristià; quan va tenir-ne oportunitat va desenvolupar institucions de govern autònomes i, en certs moments, veiem que els seus magnats realitzen una certa política exterior en defensa de les Illes. Són diverses manifestacions de l'organització d'un poder propi a les Balears, que sembla que va ser força actiu i també eficaç en política exterior. No cediren a les pressions foranes que exercien els musulmans.³⁴ I, almenys als primers segles, era obert al comerç diguem-ne internacional. Cada vegada devia reduir-se més aquest tipus d'intercanvi. Però el dia que els numismàtics podran sistematitzar les troballes que els depredadors de l'or i l'argent no hagin escarbotat, veurem com basíliques, castells bizantins, ports de mar, etc., eren més actius que el que podem besllumar. Almenys no passaven per uns temps morts.

Com ho he repetit en diverses ocasions, va ser la conquesta vàndala la que va fer retardar dos segles la conquesta musulmana, en comparació amb la de la Península, perquè va desenganxar les Balears del continent. La intervenció de Carlemany (798),³⁵ l'expedició normanda (869),³⁶ les butlles dels papes Formós (891) i Romà (897) diuen qualque cosa sobre aquesta època. Que aquests esdeveniments pertanyen a l'època bizantina és cert, però si els bizantins arribaren a les Balears, va ser perquè emprengueren una operació militar de simple liquidació del regne vàndal. Les Illes no entraven en l'objectiu central de Justinià i de Belisari.

Si hem al·ludit a la ruptura religiosa, ara és el moment de matisar-la. És cert que els vàndals practicaven i imposaren sense èxit la confessió arriana, és a dir, aquella forma de veure Jesucrist no com a Déu, sinó com un home privilegiat per Déu. Sabem que perseguiren els catòlics a l'Àfrica del Nord, emprant els mateixos mètodes que els emperadors aplicaven als heretges, és a dir als arrians, la qual cosa erosionava els arguments dels bisbes catòlics, quan pretenien defensar-se de la persecució del rei arrià.

³³ *Ibidem*, pàgs. 304-314.

³⁴ *Ibidem*, pàgs. 441-453, 453-460.

³⁵ *Ibidem*, pàgs. 453-463.

³⁶ *Ibidem*, pàgs. 466.

Amb tot, és ben dubtós que a Mallorca la persecució religiosa tingués greus conseqüències. No disposava el rei de la maquinària adequada. Els bisbes de les tres illes figuren en les llistes que recorden que varen ser convocats a la Conferència de Cartago de 484. L'ur participació no passa de ser una probabilitat força segura. Però no podem afirmar que patissin una persecució especial. Ni Víctor de Vita en parla, ni a l'esmentada llista hi ha cap anotació, que faci pensar en una tortura, deportació, o cosa semblant. En canvi, d'altres bisbes consta quina mena de persecució patiren.

La novetat d'aquests esdeveniments consisteix en el fet que coneixem el nom del primer bisbe d'Eivissa, Opilió, i del de Mallorca, que és l'únic que coneixem de l'Antiguitat, Elies.³⁷

3.2. La cultura romana perdura

He observat uns efectes del fet que el poder sobre les Balears ja no fos el romà sinó el vàndal. Però, en la vida quotidiana, els romanobalears no degueren percebre gaire conseqüències. És ben possible que el poble menut de l'interior de les Illes ni se'n temés.

Sembla que la producció econòmica, en tots els sentits, va mantenir el ritme de sempre i les relacions amb l'exterior no varen mancabar tant com s'ha pensat. Hi ha arqueòlegs que han observat com Cartago va conèixer una expansió en el comerç amb l'Orient, de manera que la presència d'àmfores d'aquella procedència, a qualche indret d'Àfrica del Nord, hauria passat de ser un 10%, a principis del segle V, a un 25-30% al cap d'un segle i la moneda vàndala, al seu torn, l'han trobada present a tot arreu de la Mediterrània.³⁸

La llengua, a les Balears, seguí essent la que havia imposat Roma. I això perdurà fins que l'àrab la va suplantat per complet, de manera que no es pot parlar d'una llengua mossàrab a les Balears.³⁹ Si el llatí va perdurar, els textos antics conservaven llur validesa, per la qual cosa un tipus d'escola, per elemental que fos, degué perdurar i una mena de cultura literària es va conservar. També qualche llibre, produït als ports amb els quals hi havia comerç, podia arribar a les Illes. Com s'anava transformant el llatí a cada illa és una altra incògnita; però les diferències del català actual que hi observam no depenen de les transformacions lingüístiques illenques, sinó que són ben paleses a partir de les llistes sobre les diverses repoblacions medievals per contingents sobretot catalans.

També degué prosseguir el contacte dels bisbes illencs amb qualche església de la Mediterrània. Ja hem dit que no creiem ni que els bisbats balears s'adscriguessin a una província eclesiàstica forana, ni tampoc els temps permetien un desenvolupament de l'estructura metropolitana a les Illes.⁴⁰ Hem de parlar d'una continuïtat en aquest aspecte eclesiàstic institucional; però en to menor, com en altres vessants de les relacions exteriors.

³⁷ *Ibidem*, pàgs. 322-323.

³⁸ HODGES, R.; WHITEHOUSE, D. *Mohammed, Charlemagne and the Origins of Europe. Archeology and the Pirenne Thesis*, Nova York 1983, pàgs. 27-28; J. Rougé, en canvi, considera que la Mediterrània occidental menava una vida gairebé morta. Cfr. *Orígens del cristianisme*, I, pàg. 301.

³⁹ BURNS, R. J. *El regne croat de València. Un país de frontera al segle XIII*, València 1993, pàg. 137. L'autor no creu que a València hi sobrevisqués cap comunitat mossàrab, per la qual cosa, a la introducció bibliogràfica, pàg. 701, diu: «No m'he pres la molèstia d'incloure aquesta curiositat. Creiem que, amb més raó, hem de pensar el mateix de les Balears, més fàcils d'assimilar. Al s. XII els pisans i els catalans no sembla que en trobassin cap resta.»

⁴⁰ Cfr. *Orígens del cristianisme*, I, pàgs. 422-438.

4. DEL DOMINI VÀNDAL A LA LLARGA EDAT MITJANA BIZANTINA

La dinàmica de reconstrucció de l'Imperi romà que va imposar un sector de la cort de Constantinoble i la política exterior no gaire prudent del regne vàndal varen enfrontar tots dos poders. Com a conseqüència de la guerra vàndalica, el poble germànic, establert al migjorn de la Mediterrània, va ser agranat per sempre de la història per les tropes de Belisari. Cap país no s'ha reconegut hereu d'aquell fulgurant imperi nord-africà.

Aquesta va ser la passa prèvia a l'ocupació de les Balears, duta a terme per un subaltern de Belisari, l'itàlic Apol·linar, l'any 534. Era buida de sentit la pervivència independent fora de l'Imperi bizantí d'unes illes que havien estat sota dominació vàndala, i que restaven inofensives i indefenses. Una vintena d'anys més tard Justinià va conquerir una franja de la Bètica meridional. Possiblement les Balears li varen servir de punt d'escala, però no coneixem cap notícia sobre una relació directa entre ambdues zones hispàniques sota control bizantí. Els objectius de la nova conquesta peninsular eren diversos⁴¹ dels de la conquesta balear. Ho reiteram, la conquesta de les Balears no degué passar de ser una operació per prendre constància que s'havia tancat el poder de l'únic poble germànic que va conquerir les Illes. Es tractava d'una operació per incorporar un domini vàndal residual a l'Imperi bizantí.⁴²

Després de la conquesta de 534, per una constitució de l'any 537 les Balears varen ser incorporades a la província Mauritana II, amb capital a Septem (Ceuta). Així creiem que hem d'entendre la notícia que ens dona Jordi de Xipre a les seves notes geogràfiques (592-603).⁴³ Segueix la dominació de les Illes per un poder oriental, com també l'Àfrica continua com l'espai més proper, tot i que coneixem poques dades sobre els possibles intercanvis realitzats. Possiblement l'esllanguiment del poder de Constantinoble a l'Occident, després que fos allunyat pels visigots l'any 625, deixà ben prest desprotegides les Illes.

No era, a la llarga, una protecció adequada l'edificació d'una sèrie de castells, als cims de les muntanyes més esquerpes, que més tard seran reutilitzats pels musulmans i els cristians. Aquestes construccions constituïen un fet insòlit: les Balears, d'illes enmig d'una mar romana, s'havien convertit en territori fronterer. Era un retorn a l'època talaiòtica, però amb enemics més perillosos. D'illes desmilitaritzades, esdevingueren bases de defensa, amb costoses infraestructures, com els esmentats castells, com serien el d'Alaró, Santueri i, com ho ha observat Miquel Barceló, segons consta al *Llibre del Repartiment*, hi hem d'afegir el Qastíl al-'uyûn, etc.⁴⁴ La militarització de les Balears degué ser molt superior a la que coneixien en temps romans, quan disposaven d'unes prefectures marítimes, però no comparables amb el volum del que exigien els castells bizantins. Per descomptat, aquesta innovació va ser un pes molt feixuc per a la població illenca, car era de la terra pròpia d'on havien de sortir la major part dels diners per finançar aquestes complexes estructures, llur dotació personal i la munició.

Una altra alternativa administrativa hauria pogut vincular les Balears a les grans illes del Tirrè, com sembla que hi havia estat de fet en temps dels vàndals, però no creiem

⁴¹ Vid., p.e., TREADGOLD, W. *Byzantium and Its Army, 284-1081*, Stanford 1995, pàg. 17.

⁴² *Orígens del cristianisme*, I, pàg. 332.

⁴³ *Ibidem*, pàgs. 340 i II, pàgs. 132-133, amb el text grec i la traducció en català.

⁴⁴ BARCELÓ, M. «Una fortalesa desconeguda de Mayurqa», *L'Avenç* 65, nov. 1983, pàg. 11 (813). Vegeu, més globalment, *Orígens del cristianisme*, I, pàgs. 334-338.

que hagués consolidat una vida més esponerosa. La regressió del comerç internacional a gran escala era irreversible. I, quan els bizantins foren desallotjats de la península Ibèrica pels visigots, el servei que les Illes podien prestar com a port de recalada va ser ociós. L'ocupació de l'Àfrica i de la Hispània continental pels musulmans va acabar amb tota possibilitat d'intervenció bizantina a l'extrem occidental de la Mediterrània. Les Balears quedaven dins l'estat de més aïllament de llur història fins avui.

Aquesta situació es va convertir en un repte per als romanobalears, els quals, pel que sabem, crearen una mena d'autoritats locals, que les fonts musulmanes qualifiquen de reis. Són els personatges convocats pel califa de Damasc vers l'any 707.⁴⁵

Aquesta autoritat illenca degué ser la que a finals del mateix segle VIII, vers el 798, va recórrer a Carlemany per demanar-li ajut, davant les incursions dels musulmans. Posteriorment, serà la política expansionista dels comtes de Barcelona, guiada pels interessos dels comerciants catalans, més consolidats que els projectes de Gènova i Pisa, la que acabarà amb la independència de les Balears musulmanes.

4.1. Amb tot, perdura la mediterraneïtat de l'espai balear

Amb aquestes indicacions ja he travessat de molt la frontera de l'Antiguitat. Si retornam al temps antic, és possible remarcar que les Balears desenvolupen la vida cada cop més esllanguida des de llurs referents mediterranis, és a dir, per relació amb els països costaners. Serà solament a l'Edat Moderna que quedaran sotmeses a una capital continental, la qual cosa marginarà la política mediterrània, que és la que donava vida a les Illes.

És cert que durant l'època bizantina els ports de la Narbonesa i de la península Ibèrica perderen accessibilitat, mentre els d'Àfrica en mantenien. Aquest fet ens explica l'arribada de numerari bizantí fins a un moment força tardà.

Les expressions religioses seguien sent les del cristianisme, amb menys conflictes amb els papes que no a Constantinoble, per la qual cosa Justinià va bandejar a un lloc indeterminat de les Balears el bisbe Víctor de Tunna.⁴⁶

Si passam al desenvolupament de les arts, hem de recollir com l'influx dels estils orientals, repastats pels artistes de l'Àfrica del Nord, arriben a les Balears, i d'aquesta època, ultra qualque planta basilical, ens han pervingut una sèrie d'esplèndids mosaics, com són, entre d'altres, el des Fornàs de Torelló i de l'illa del Rei de Menorca i el de Son Peretó i de Son Fadri net de Mallorca —estudiats per M. Orfila i F. Tuset.

Aquesta continuïtat sembla que implica altres àmbits de la pastoral, com són ara els aspectes litúrgics, les formes d'exercir la caritat. Aquesta afirmació troba el suport en el fet que les basíliques, construïdes en la segona part del segle V i dins el següent, no són interessants solament pel moment en què les varen aixecar, sinó que llur utilitat pogué perdurar per segles. El que ja no sabríem precisar-ne és la durada, la qual cosa ens obliga a assegurar que les comunitats que les varen bastir ja eren consistents en aquell moment. Ara bé, encara que sigui més difícil de documentar arqueològicament, no és menys important fitar la mirada en la durada d'aquests edificis i en els serveis que s'hi prestaven. Els que les edificaren no ho feren per a un curt termini. Per això, creiem que hem de tirar una línia en el temps que no es trenca fins ben entrat el segle X, una vegada que els musulmans ja

⁴⁵ Vid. la discussió de diverses interpretacions que ha rebut aquest esdeveniment, a *Orígens del cristianisme*, I, pàgs. 441-453, especialment les de Guillem Rosselló-Bordoy i Miquel Barceló.

⁴⁶ *Orígens del cristianisme*, I, pàg. 344, cfr. 347.

entraren en la fase de la imposició de llurs lleis i religió, després de la política suau dels primers decenniis de l'ocupació. Tal vegada, el fet que no ens consti la transformació de cap basílica en mesquita ens podria induir a pensar que aquells edificis es trobaven en una fase de notable decadència.

La vida monàstica es va mantenir. Si perdem el fil de la vida dels monjos de Menorca, ens surt a camí el del ben documentat monestir de Cabrera. A finals del segle VI devia ser ja un monestir antic, car havia passat el temps suficient perquè els objectius monàstics originals es desvirtuassin, i els anacoretes menessin una vida sotmesa a diversos crims, com escrivia Gregori el Gran al *defensor* Johannes.⁴⁷

5. A TALL DE CLOENDA

Aquest subtítol sovint és una expressió elegant per tancar un acurat discurs literari. Ara em serveix perquè el lector menys avesat en les qüestions de la Tardana Romanitat no caigui en el desencís. Les conclusions que podem extreure en general són poc consistents. És que el món balear d'aquella època desvetlla un apassionament semblant al de qui cerca esclata-sangs per la tardor. Hi ha uns agres arqueològics, com poden ser els turonets coberts de terres i ullastres, que poden sorprendre amb una troballa que il·lumini tot el paisatge escassament arborat dels segles VII-IX. En un terreny menys aspre ha aparegut la basílica de Son Fadrinet —vegeu T. Ulbert en aquest dossier—; sembla que a qualque pujol encara n'hi ha una altra, almenys, per excavar. Les ciutats episcopals serveixen amagades llurs basíliques en el subsòl. Les excavacions del monestir de Cabrera,⁴⁸ pel que sembla, desvetllen aspectes de la vida dels segles passats força sorprenents.⁴⁹

No està dit que siguin impossibles descobertes de caire documental, com la de fa un quart de segle llarg, per obra de Johannes Divjak, que va exhumar dues peces epistolars de Consenci.

De tota manera, cal esperar encara molt més dels arqueòlegs i dels qui poden fer possible una arqueologia digna de les Balears, amb la qual puguem enriquir la nostra coneixença, d'un món llunyà, però que és nostre. Sobre el fràgil teixit de les dades disponibles és incòmode de parlar amb seguretat de les ruptures i de les continuïtats. Amb tot, una descripció sumària com la present, bastida des de l'angle de la documentació literària d'època cristiana, no sembla ociosa.

Allò que queda ben clar és que la societat cristianitzada que coneixem a la primèria del segle V, en la seva estructura interna, en els seus valors religiosos i culturals i els seus

⁴⁷ *Ibidem*, pàgs. 392-394. Noves excavacions ens han exhumat restes molt interessants que, de moment, hem d'estudiar amb uns altres objectius.

⁴⁸ Esper la publicació de M. RIERA RULLAN, car el que anuncià, «La ceràmica del Pla de ses Figueres. Noves dades del monestir de l'Illa de Cabrera (Illes Balears)», *VI Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica. Les ciutats tardoantiques d'Hispania: Cristianització i topografia*, València, 8-10 de maig de 2003, pàgs. 91-92 és prou engrescador.

⁴⁹ En una inefable PW, produïda per qualque promotor de turisme a qualsevol preu, acab de llegir que els monjos del segle VI, de Cabrera, ballaven despullats. Devia ser a l'estiu. La missiva de Gregori el Gran tenia presents afers més preocupants que els que interessen als promotors de turisme destructor, que no ens diuen qui finançava l'espectacle i d'on sortien els curiosos. Sembla que, en una illa quasi erma, els arqueòlegs descobreixen un món més apassionant que el de les danses masculines en pèl.

símbols, en la seva producció econòmica, al cap d'un segle havia canviat poc. Per altra banda, cap a l'exterior, s'havia reduït l'espai assequible, perquè l'Occident s'havia fragmentat en unitats polítiques noves, sovint enfrontades. Vists els canvis polítics en diacronia, aquells trasbalsos polítics adquireixen un abast que de cap manera era assequible a la vista dels vandaloibalears o dels bizantinoillencs. Per això, creiem que per més que les Balears canviassin de centre polític, varen mantenir l'estructura cultural característica de la Tardana Romanitat, en tots els seus eixos, i seguiren sent per segles una societat cristianitzada. Aquesta complexa identitat cultural va ser per segles l'eix que en vertebrava la personalitat que les distingia d'altres països, malgrat la titularitat política bizantina sobre les Illes fos llunyana i insignificant.